

ваних у словнику (*Ні відхреститися, ні відмоли- тися; Куди вітер віє, туди лозі гнутись; Дрижаки скачуть; Землі під собою не бачити; Не дати собі в кашу наплювати; Як кіт на мишу, Пройти вогонь і мідні труби, і пляшки, й келишки та ін.*). Зважаючи на біографію автора, цілком очевидним є викорис- тання ним фразем книжної, церковнослов'янської етимології, що складає менший відсоток зафіксова- них одиниць (*Дай нам, Боже, здоров'я, а помершим вічний упокой; слухатися, як божого гласу; Господь прийняв до себе тощо*).

Дуже цінними, на нашу думку, є сталі сполу- ки, зафіксовані в словнику, які є одиницями регіо- нальної фраземіки. Такі фраземи, як вважають Борис і Наталія Коваленки, лише частково відомі в інших місцевостях України, і, можливо, належать до вузь- колокальних. Їх досить легко знайти у рецензованій праці: у словниковій статті відсутній аналог із ака- демічного Фразеологічного словника української мови, і автори подають власне тлумачення фразе- ми, відштовхуючись від контексту (*Чужа болячка*

не болить, чужа потилиця не свербить; завести вараниці; І ведмедя поборов би; Битого господаря перейти; І зазором не видати та ін.). Такі одиниці є унікальним матеріалом, який, з одного боку, слугує відображенням специфіки ідіостилю А. Свидницького, з іншого, – може стати джерелом дослідження фраземіки Поділля.

Вважаємо, що словник «Фразеологізмів в ідіос- тилі Анатолія Свидницького» Бориса і Наталії Кова- ленків не тільки збагатив фонд українських фразе- ографічних праць, а й став важливим надбанням у відносно новій, ще мало представлений галузі – фразе- ографії певного письменника. Особливу вдячність висловлюємо за вибір автора – майже забутого, але, як справедливо сказав М. Зеров, такого талановитого і такого безталанного А. Свидницького.

Оксана Негер,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови УжНУ;

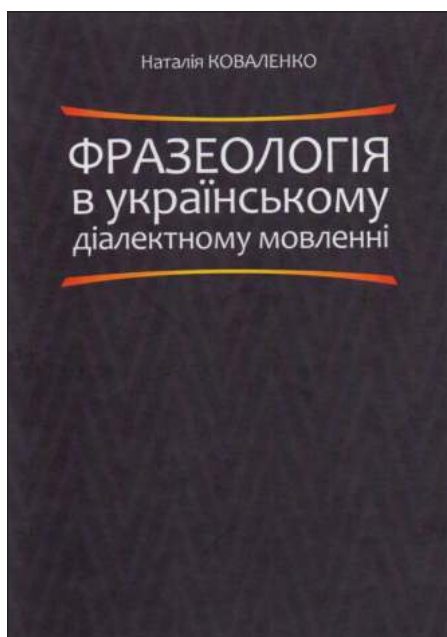
Oksanahalay83@gmail.com,

<https://orcid.org/0000-0002-9823-8329>

НОВИЙ ПОГЛЯД НА ДІАЛЕКТНЕ МОВЛЕННЯ*

Українська діалектологія на сьогодні має значні здобутки в галузі вивчення мовленнєвих явищ, що побутують на окре- мих територіях. Сказане стосу- ється також діалектної фразеоло- гії, яка різноаспектно пред- ставлена у великій кількості праць, зокрема дисертаційних. Здавалося б, у цьому розділі науки про говори української мови здивувати нічим уже не можна. Але монографічна пра- ця Н. Коваленко привертає ува- гу несподіваним підходом до вивчення фразеології діалек- тного мовлення.

Традиційне дослідження діалектної фразеології базуєть- ся на кількох аспектах: дескрип- тивному, лінгвогеографічному та лексикографічному. Усі вони мають свої здобутки, уможливають зіставний ана- ліз різних українських говорів, що є важливим у піз- нанні процесу формування діалектів і літературного стандарту, з'ясуванні особливостей національної мовної картини та її відтворення в народній мові. Однак рецензована праця не обмежується тільки вузькодіалектними аресалами побутування діалект-

них усталених виразів – автор- ка говорить про важливість до- слідження ФО на усіх мовних рівнях, від фонетичного до син- таксичного, не залишаючи поза увагою специфіку функціону- вання окремих номінацій, частоту їхнього вживання, неочіку- вану сполучуваність. Діалектні фраземи можливо вивчати з погляду їх фонетичних, лексич- них, семантичних компонентів, синтаксичної валентності, за- гальної семантики, системних відношень. Дослідження окре- мих лексико-семантичних груп у говорах теж незмінно приво- дить діалектологів до ФО, бо, як слушно зазначає авторка, «ви- вчення діалектної фразеології за окремими тематичними гру- пами чи компонентним складом

ФО з погляду виявлення мотивів номінації розкриває природу називання, з'ясовує передумови становлен- ня й функціонування цих номінативних одиниць» (с. 9). Цінність такого матеріалу для етнолінгвістич- них пошуків теж очевидна: «Фразеологія української мови зберігає багатоаспектну інформацію про народ, його звичаї, ідеали, розуміння законів буття та місця людини у світі» (с. 6), дозволяє з'ясувати мовну кар- тину світу носіїв діалектів.

Інноваційність рецензованої монографії, як зазначає авторка, полягає в дослідженні фразеоло-

* Коваленко Н.Д. Фразеологія в українському діалект- ному мовленні: монографія. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2021. 404 с.

гізмів усього українського діалектного континууму з увагою до складу та просторового варіювання ФО, опрацюванні текстоцентричної методики дослідження ФО говірок, з'ясуванні ролі фразеології у формуванні й відтворенні мовної картини світу українців. Авторка пропонує дослідникам звертати увагу на специфіку функціонування ФО в живому говірковому мовленні, зокрема, застосовує оригінальну методику автокоментування для записів та аналізу фразеологізмів говірок, що «уможливить швидше та повніше наповнення емпіричної бази української мови» (с. 10).

Кожен із чотирьох розділів представленої монографії може сприйматися як окреме завершене дослідження, виконане на великому матеріалі, з залученням кваліфікованого огляду найважливіших джерел.

Розділ 1 – «Фраземіка українських говірок: стан і проблеми досліджень» – розпочинається оглядом найважливіших джерел, які представляють діалектну фраземіку з позиції теоретичного вивчення предмета дослідження та його термінології. Н. Коваленко чітко розрізняє терміни *фразеологія діалекту* і *діалектна фразеологія*, натомість пропонує до використання варіант *фразеологія / фраземіка говірки (говірок, говору, говорів)*. Таким чином, «предметом дослідження є всі сталі вирази, що функціонують у мовленні говірконосіїв: і літературні, і діалектні» (с. 12). Це значно розширює джерельну базу, яка є предметом аналізу, хоча в традиції діалектологічних досліджень переважають диференційні підходи до відбору матеріалів.

Кожен із названих авторкою теоретичних аспектів дослідження (ідеографічний, структурно-семантичний, зіставно-типологічний, етимологічний, лінгвогеографічний, культурознавчий, етнолінгвістичний тощо) представлений цілим списком праць, які не просто перераховуються, а докладно аналізуються, що дуже важливо, наприклад, для студентів, молодих дослідників, яким буває складно оцінити вартість наукового джерела. Увагу дослідниці привертають також праці, що стосуються використання діалектизмів у художніх творах українських письменників, лексикографічні матеріали лінгвістичного плану. Важливий висновок із цього огляду джерел, зроблений у монографії, стосується комплексного характеру підходів до вивчення фразем як одиниць ареального плану, при якому структурно-значеннєвий аспект аналізу поєднується з увагою до функціональних особливостей, семантичної організації та контекстуальних можливостей ФО.

Досліджуючи формування фразеологічного корпусу говірок, авторка монографії звертається до поняття фраземної деривації та її представлення у мовознавчих працях. Так, актуальними, як стверджує Н. Коваленко, є такі способи творення фразем: 1) «нарощування» слова компонентами прямого значення; 2) фраземна інтеграція; 3) фраземна диференціація; 4) переосмислення компаративних словосполучень; 5) переосмислення значення вільних словосполучень. Кожен із цих способів детально характеризується з великою кількістю прикладів

та аналізом наукових джерел. Цікаво, що найуживанішими, за спостереженнями авторки, є сталі вислови, що містять порівняння, в основі яких лежить оцінка негативних дій і вчинків людини. Вони представлені в говірках усіх регіонів української мовної території численними прикладами енантіосемії, антонімічних асоціацій, метафоризації та створенням емоційно-експресивного забарвлення, яке «служить широким полем для створення іронічного ефекту» (с. 31).

Окремо у першому розділі своєї монографії дослідниця зупиняється на вивченні досягнень зіставного методу в ареальній фразеології. Таким чином авторка слушно констатує, що зіставне дослідження дозволяє виділити одиниці, семантика, структура та компонентний склад яких збігаються; фраземи з відмінними лексичними одиницями; однакового компонентного складу, але з різною семантикою. Водночас зіставний матеріал вказує на єдність матеріальної та духовної культури діалектоносіїв. Н. Коваленко твердить: «Передбачуваними є факти повного збігу семантики, компонентного складу та структури деяких фразем у різних діалектах, літературній мові та діалектах» (с. 33). Прикладами зіставного аналізу фразем у різних діалектах головні тези доказово підтверджуються.

Для діалектології завжди актуальним завданням є фіксація говіркового матеріалу; перед діалектологом постає питання вибору конкретних методик записування та опрацювання отриманих фактів. Звичайно, в рецензованій монографії авторка не могла уникнути такої важливої теми. Звертаючись до праць попередніх епох, дослідниця слушно відзначає внесок окремих вчених, громадських діячів, просто любителів народного слова у справу фіксації «мовних перлин» – І. Огієнка, А. Чайковського, В. Виногородського, Й. Шемлея, А. Річинського та ін. Новий час приніс і нові можливості фіксації говірок, зокрема записи мовлення в цифровому форматі, що дозволяє зберегти різні аспекти фонетичних, просодичних, лексичних, синтаксичних особливостей регіону. Авторська методика запису діалектних фразем передбачає різноаспектність підходів до фіксації матеріалу. Найкраще, і з цим не можна не погодитися, записувати тексти; інколи такий підхід дозволяє виявити одиниці, які неможливо було б передбачити у традиційних питальниках. Ще ціннішими є записи з автокоментуванням. Як твердить авторка, «У подільських і суміжних говірках апробовано таку методику збирання матеріалу, коли інформанти пояснювали значення запропонованих слів (компонентів фразем). Це уможливило визначення території поширення конкретної лексеми і фразеологізму із цим компонентом, зокрема виявлено слова, значення яких установлено на підставі фразеологізму» (с. 55). Отже, найкращим виявляється опис фраземіки говіркового мовлення на основі текстів-коментарів: це дає змогу з'ясувати проблемні питання, що стосуються збереження чи втрати діалектних явищ.

Окремою темою рецензованої монографії є опис досліджень, які стосуються фразеології транс-

формованих мікросоціумів. Цей аспект вивчення діалектної фразеології переважно репрезентують тексти, що стосуються записів мовлення переселенців із зони Чорнобильської катастрофи. Це невичерпний матеріал для досліджень усіх мовних рівнів на основі текстів.

У другому розділі монографії – «Інформаційна достатність емпіричної бази фразеології українських говірок» – авторка докладно аналізує фіксацію фразеологізмів у словниках українських говорів, насамперед «Словарі...» за редакцією Б. Грінченка. Детальний опис джерел словника, репертуар творів для ілюстрацій, ареальна диференціація матеріалу дає уявлення про цінність словника навіть на сучасному етапі фіксації фразеологічних одиниць. Цікаві розмірковування авторки щодо інших джерел XIX–XX століття (М. Номиса, І. Франка, І. Огієнка), безперечно, знайдуть свого уважного читача, насамперед серед молодих дослідників. Ці джерела XIX–XX ст., слушно зауважує дослідниця, не втратили своєї актуальності, уможлиблюють аналіз структурних особливостей та географії лексем і фразем, дослідження розвитку говорів, визначення основних та периферійних діалектних рис у ретроспективі, зіставлення їх з іншими сучасними українськими та слов'янськими говорами, літературною мовою.

Глибоким аналізом відзначається опис сучасних фразеологічних словників говорів української мови. З одного боку, їх названо дуже багато, але вдумливий підхід автора до змісту лексикографічних джерел дає змогу зорієнтуватися в ареальній, змістовій кваліфікації матеріалів, оцінити емпіричний матеріал, наведений лексикографами. Висновки із цього матеріалу цілком прогнозовані: авторка вважає актуальним завданням укладання фразеологічного словника на основі текстів усного діалектного мовлення, «де найповніше розкривається природа фразеологізмів» (с. 107).

Лінгвогеографічне вивчення українських говірок має значні успіхи; фразеологія говірок, як і інші рівні мови, відображена в лінгвістичних атласах груп споріднених мов, національних, регіональних та тематичних. Усі вагомі досягнення в галузі картографування ФО описані дуже докладно, з зазначенням способу добору матеріалу, кількості, інтерпретації картографованих одиниць.

Важливим джерелом для встановлення репертуару, семантики, фразеотворення ФО є тексти зв'язного мовлення, які виявляють етнічну свідомість, індивідуальність носія говірки з усім спектром емоцій, експресії, ставлення до предмета мовлення. Ця частина монографії, безумовно, найважливіша для молодих дослідників, які ще мають малий досвід в оцінюванні джерел фактичного матеріалу або які хочуть виконувати подібні праці та уникнути типових помилок.

Висновок із другого розділу, який робить авторка, переконує, що загалом обсяг і якість інформації про ФО українського діалектного простору такі, що дають змогу уявити ідеографію, склад української діалектної фразеології, формальне й семантичне варіювання, змоделювати багато елемен-

тів картини світу українців. Можемо погодитися із твердженням, що наявна емпірична база відкриває перспективу її вибіркового поповнення (за окремими значеннями, фразеологічними моделями, елементами структури тощо).

Третій розділ – «Евристичний потенціал фразеологізмів для мовознавчих досліджень» – розкриває інформаційні можливості фразеології усного говіркового мовлення як матеріалу для діахронного аналізу різних мовних рівнів. ФО становлять значну цінність у збереженні в часі численних акцентних, фонетичних, граматичних і лексичних рис усного діалектного мовлення; так створюється можливість використання безцінної для науки інформації дослідниками українських говірок, історії мови та літературного стандарту в його взаємодії з народним мовленням. Усе це створює нові можливості для глибшого розв'язання проблеми збереження говіркових явищ, що зникають чи навпаки – «утримуються» завдяки ФО.

Діалектні матеріали, представлені з різних регіонів, засвідчують фонетичні риси говірки, регіональну лексику, семантичні варіанти, морфологічні особливості. Системне дослідження фразем, їхніх компонентів на матеріалах текстів дало змогу простежити спільні явища в різних ареалах континууму, нерідко – і в міжмовному просторі, виявити нефіксовані раніше стійкі сполучення слів, риси стійкості різних діалектних явищ, констатувати відсутність очікуваних компонентів ФО в окремих ареалах.

Водночас текст є, на думку дослідниці, джерелом вивчення процесів фразеотворення, адже в момент, коли респондент посилює експресію, виділяючи ФО інтонаційно, тоном, висотою, темпом мовлення, які важливі в усній комунікації, мовна одиниця, що не виділяється особливим смисловим навантаженням у повсякденному мовленні, у живому спілкуванні, особливо у складі ФО, може перейти до розряду центральних. У текстах діалектного мовлення спостерігається активізація всіх потенційних можливостей фразеологізмів, що підтверджує, як наголошує авторка, їх багатоплановість, а також продукування нових семантичних відтінків з метою привернення уваги комуніканта.

Лексикографічно-текстографічна репрезентація абстрактних понять в українських говірках представлена через вербалізацію окремих понять: *давно, дуже давно, пам'ятати, забувати, смачно*. Докладно проаналізовано семантичну групу, до якої належить поняття, що описується, семантичні параметри, здатність до адекватного передавання важливих моментів у реальних текстах. Знову авторка наголошує на важливості автокоментування ФО, пояснення, уточнення мовцем суті виразу.

Четвертий розділ – «Традиційна культура у дзеркалі фразеологізмів говірок» – привертає увагу до етнокультурного складника говіркового мовлення. Діалектні відмінності виявляють компоненти фразеологізмів, які стосуються важливих для людини понять: частин житла, предметів господарювання, флори і фауни, а також паремій із компонентами *вода, бублик*. Компоненти фразем на різних терито-

ріях, як слушно зазначається у рецензованій праці, виявляють ареально марковані ознаки, які не завжди обмежуються фонетичними та морфологічними рисами; системні зв'язки на рівні фразеології засвідчують багатство переосмислень національно маркованих і територіально специфічних ситуацій, побуту, вірувань та звичаїв. Не можемо не відзначити багатство опрацьованого авторкою фактажу, детально осмисленого та кваліфіковано прокоментованого.

Результати дослідження узагальнено у «Підсумках», де Н. Коваленко наголошує на завданнях, які ставить сучасна лінгвістика: це «різноаспектні дослідження фразеологічного корпусу національної мови як мовних знаків, що здатні акумулювати знання про світ і правила життя в ньому, образно переосмислювати та вербалізувати емоції та почуття, поведінку, характеристику суспільно значущих реальій і водночас зберігати інформацію про локальні риси в мовленні та культурі, неповторність та варіативність номінацій у різних ареалах українського мовного континууму» (с. 336). Найціннішим

джерелом дослідження різних аспектів актуалізації, деривації фразем, ареальних особливостей, як стверджує авторка, є записування діалектних текстів, живого мовлення сучасними засобами фіксації. Перспективними є наукові пошуки, що поєднують просторово-значеннєвий аналіз фразеологізмів та їхніх компонентів із залученням нових свідчень діалектології, матеріалів фольклорних і етнографічних текстів, ширшого спектра праць з ареалогії, етнолінгвістики, когнітології.

Отже, можемо стверджувати, що монографія Наталії Коваленко «Фразеологія в українському діалектному мовленні» є цінним науковим джерелом для подальших досліджень у галузі фразеології, діалектології, етнолінгвістики.

Ірина Філак,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови

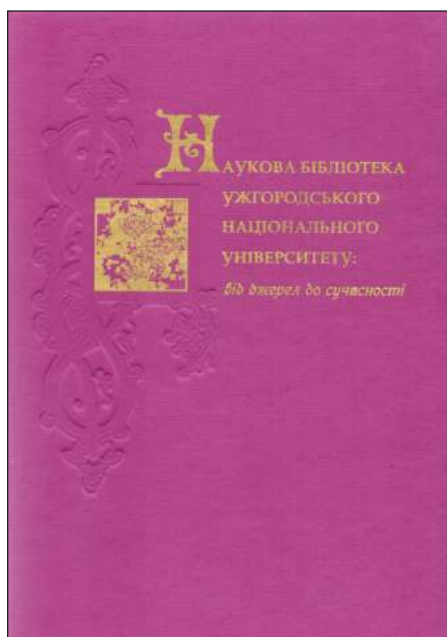
Ужгородського національного університету;

iryna.filak@uzhnu.edu.ua,

<https://orcid.org/0000-002-8573-4040>

НАУКОВІЙ БІБЛІОТЕЦІ УЖНУ – 75 РОКІВ*

Нещодавно Ужгородський національний університет і його Наукова бібліотека відзначали 75-річчя з дня їх заснування. До цієї ювілейної дати колектив найбільшої в нашому краї книгозбірні підготував ґрунтовну колективну монографію, в якій, як зазначено в анотації, досліджується історія виникнення, етапи становлення та розвитку Наукової бібліотеки УжНУ. У цій праці аналізуються найвагоміші здобутки колективу бібліотеки за 75 років її діяльності. Значна увага приділена книжковому фонду бібліотеки, його багатству, комплектуванню та збереженню. Архівні матеріали, спогади, фотодокументи фіксують святкове та буденне життя бібліотекарів, які своєю працею сприяють успішному науковому та навчально-виховному процесу в університеті. За цією короткою анотацією – одержима діяльність великого колективу однодумців, які впродовж кількох десятиліть своєю титанічною працею створили нинішнє обличчя бібліотеки – су-

часного потужного осередку української духовності, вмістилища справжності, нашої національної ідентичності.

На початку книги вміщена Передмова до видання, яку підготувала нинішня директорка Наукової бібліотеки, кандидат філологічних наук Марія Медведь. Цілком слушно, на наш погляд, авторка Передмови зазначає, що нині бібліотека, яку добре знають в університетському середовищі, має багато своїх шанувальників і заслужений авторитет наукової спільноти.

Рецензована праця складається з десяти розділів та Фотолітопису. Перший розділ – «Створення бібліотеки Ужгородського державного

університету (1945 – 1949 рр.)» – містить чотири підрозділи, в яких на основі досліджених документів скрупульозно описано перші кроки становлення бібліотеки, формування її книжкового фонду (1945–1947 рр.), перенесення фондів до будівлі Василянського монастиря. Важливими подіями в історії книгозбірні стало передавання їй книжкового фонду Ужгородської капітули (1949), а також розміщення єпископської резиденції (1950). Окремий розділ присвячений бібліотеці єпископа Андрія Бачинського.

* Наукова бібліотека Ужгородського національного університету: від джерел до сучасності [Текст]: колективна монографія. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2021. 572 с.: іл.